

DUHOVNOST I SOCIJALNI RAD

hafiz Sulejman BUGARI

Sažetak

Rad teorijski i kritički propituje dominantne pristupe u praktičnoj primjeni duhovnosti i religioznosti u socijalnom radu. Autor, u tom smislu, pledira za sinergiju i komplementarnost istovremene zastupljenosti i primjene intelektualnih i duhovnih sadržaja. Empirijski pokazatelji o primjeni konkretnih islamskih propisa (namaz, post) u zajednici liječenja ovisnika o psihoaktivnim supstancama govore u prilog tezi da je duhovnost nezaobilazan faktor u uspješnoj rehabilitaciji i resocijalizaciji pojedinaca. Uspjeh terapijskog djelovanja ovisi o razumijevanju i rješavanju moralnog problema ličnosti.

Ključne riječi: socijalni rad, psihoaktivne supstance, terapija, ovisnici, moral, duhovnost, religioznost

U tradiciji zapadnih društava, duhovnost i religioznost nikada se nisu mogli promatrati kao zasebni pojmovi. Suštinski, duhovnost je pojam sa širim opsegom i kao takav uključuje pojam religioznosti. Kao realnost nadilazi koncept religioznosti koji je samo jedan segment duhovnosti. Suptilnije iskazano, duhovna inteligencija čini vjeru mogućom, ali ne ovisi o njoj.¹ U raznolikim kulturnim tradicijama, u smjeru razvoja religioznosti, uzima se mnogo različitih formi i ta pojava "tamniči" duhovnost koja se odnosi na područje ljudske egzistencije koja prebiva u onostranosti svih materija, oblika koji vlastitom životu daju osjećaj smislenosti. Duhovnost je jedno realno i nesvodivo unutarne iskustvo koje poziva na povećanu svjesnost i povezanost sa drugima, univerzumom i posljednjom realnošću.

Riječ duhovnost izvodimo iz latinskog *spiritus*, što znači "dah", ali i "disanje"². Iako je nedjeljiva, na pojedinačnom planu može se pojmiti kao supstancija koja opskrbljuje čovjekovo biće životnom energijom. Promatrajući šire, to je univerzalna svjetlost ili životodavni princip univerzuma. Filozofska i naučna nastojanja oko definiranja čovjeka nikada do krajnosti ne mogu zahvatiti njegovu duhovnu dimenziju. Pojmovi poput *animal rationale* (razumna životinja), ili *zoon politikon* (društveno biće) itd, partikularni su i u kauzalnom lancu raskrivaju samo posljedicu, dok im trajno izmiče duhovnost kao izvorište potonjeg. Čovjek je u biti duhovno biće, jer bez duha je na životinjskom nivou. Duh oživljava svaku stanicu i drži na okupu sve funkcije čovjekovog bića, kako somatsku komponentu, tako i njegov psihički ili mentalni život.³ Kako god je religija svojevrsna inkarnacija duhovnosti, na sličan način je i njegov psihički život "inkarnirana" ili misaona obojena duhovnost.

Djelovanje duha prepoznavamo u našoj osobnosti, savjesti, slobodnoj volji, karakteru, religioznosti, kulturnoj kreativnosti, ljubavi - duševnim moćima ili strukturama preko kojih duh djeluje. Duh je izvor, a duša (u smislu anima) je princip života. Najsuptilnije očitovanje duha je u svijetu misli, koji je zapravo transcendentan i nikada ga misaona, a pogotovo govorna dimenzija, ne može obuhvatiti. Istraživanje du-

ha, koji je izvor darovane svijesti ili samosvijesti, nije ništa drugo do poniranje u središte ljudskog bića, za razliku od ega, koji je ponajviše društveno kreirana svijest. Većina odabire religioznost kao jedan od načina na putu ka duhovnoj dimenziji koja nudi moć spoznaje cjeline, dok spoznaja ega nudi parcijalnu istinu. Nadilaženje parcijalnosti moguće je samo duhovnim ovladavanjem ega. Promatrano na planu pojedinca, to stanje možemo osloviti sintezom svijesti (ego) i savjesti (duh), koja porađa vrhunsku svjesnost, odnosno zdrav mentalni ili psihički život.

Posljednjih dvadesetak godina poraslo je zanimanje za religioznost i duhovnost u socijalnom radu, a prema rezultatima istraživanja koja su provedena u Americi i Evropi, pokazalo se da je njihova integracija primjenljiva u različitim područjima socijalnog rada. Mogućnost primjene podrazumijeva kognitivnu komponentu, te se pokazalo da socijalni radnici u primjeni specifičnih pristupa i tehnika duhovnosti nemaju adekvatno obrazovanje niti iskustvo. Razlozi za neposjedovanje takvoga kvaliteta mogu se potražiti u naučnoj „slici svijeta“, koja je imanentna i socijalnom radu kao specifičnom naučnom području. Riječ je o naučno-empirijskom pogledu na svijet, koji već dugo vremena marginalizira religiozno-duhovnu sferu. U današnjici takav svjetonazor više nije prihvatljiv, ili, u najmanju ruku, nije više dominantan.

1. Primjena modela duhovnosti u socijalnom radu s ovisnicima

Tendencija šire kulture i društva je ozbiljno promišljanje o religiji i duhovnosti čovjeka i njihovoj reintegraciji u pripadajuća područja. S druge strane, zadržavajući svoj formalni pristup, nauka pokazuje interes i otvorenost da stupi u dijalog sa religiozno-duhovnom sferom u cilju otklanjanja vlastitih ograničenja i nedostataka, a socijalnom radu kao profesiji međunarodna definicija socijalnog rada gotovo da to nameće kao imperativ. Konačno, neobjektivnost naučnika koja se očituje u prilagođavanju hipoteza i tumačenja rezultata istraživanja prema osobnim ili društveno dominirajućim ideološkim, vjerskim i drugim svjetonazorima, jedno je od temeljnih pitanja etičnosti naučnog rada općenito.⁴ U konkretnom slučaju vrijedi utvrditi u kojoj su mjeri istraživanja odnosa vjere i zdravlja danas naučno utemeljena s obzirom na njihovu teorijsku

1 Zohar, Danah; Marshal, Ian, *SQ Duhovna inteligencija – suštinska inteligencija*, V.B.Z. Zagreb, 2002, str. 10.

2 Leutar, Zdravka, Leutar, Ivan, *Religioznost i duhovnost u socijalnom radu*, Pravni fakultet, Zagreb, 2009., str. 81.

3 Jurčić, M., Nikić, M., Vukušić, H., (ur.), *Vjera i zdravlje*, Zaklada Biskup Josip Lang, Zagreb, 2005., str. 128.

4 Prpić, Katarina, *Profesionalna etika znanstvenika*, IDIZ, Zagreb, 1997. str. 67.

podlogu, konceptualizaciju i operacionalizaciju pojmova i korištenu metodologiju.

Prema istraživanju L.J. Praglin⁵, s obzirom na to kakav stav spram integracije duhovnosti i religioznosti u socijalni rad mogu zauzeti socijalni radnici – kako studenti tako i sami radnici, razlikujemo četiri uobičajena načina:

- otpor ili izbjegavanje dijaloga,
- neumjereno generaliziran sinkretizam,
- radikalna separacija pojmova duhovnost i religioznost,
- iskren interdisciplinarni razgovor, odnosno dijalog između disciplina socijalnog rada i religijskih nauka.

Prvi pristup svojstven je za one socijalne radnike koji religiju promatraju u vidu krutih religijskih tradicija, koje kao takve ne odgovaraju ciljevima socijalnog rada, kao što je poštivanje osobne autonomije, samoodređenja i jednakosti. Nadalje, iskazuju bojazan od štetnih posljedica religioznog izražavanja, dok jedan dio smatra da je duhovnost i religioznost svećenički poziv i da to nije područje u kojem bi trebao djelovati socijalni radnik.

Drugi stav spram integracije je isuviše popustljiv. Umjesto prepoznavanja jednostavnih simptoma individualnih problema, socijalni radnici koji nemaju iskustva u ophođenju s duhovnošću i religijom, smjerajući ka holističkoj prirodi njihove discipline i prepoznavanju potreba cijele osobe, načine pogreške. Još je veća opasnost ukoliko socijalni radnik osobna uvjerenja spram duhovnosti teoretski formulira i nastoji ih svojevoljno primijeniti.

Treći stav zalaže se za analitičko i terminološko razdvajanje duhovnosti i religioznosti. Socijalni radnici predlažu da se religija shvati kao institucionalizirana vjera, izvanjsko izražavanje vjerovanja, dok se duhovnost shvata kao svojevrсна unutrašnja religioznost. Razlog ovoj distinkciji je nepovjerenje prema tradicionalnim i institucionaliziranim obrascima vjerovanja koji zanemaruju unutarnju religioznost ili duhovnost, putem koje se izražavaju temeljne ljudske potrebe.

Četvrti pristup je najplodniji jer obavezuje na interdisciplinarnoj dužnosti duhovnosti i religioznosti unutar teorije i prakse socijalnog rada. Ovaj koncept prepoznaje religijske temelje socijalnog rada i intelektualnu tradiciju koja ne odvajava koncept religije od koncepta duhovno-

5 Leutar, Zdravka, Leutar, Ivan, *Religioznost i duhovnost u socijalnom radu*, Pravni fakultet, Zagreb, 2009., str. 89.

sti. Danas se unutar socijalnog rada duhovnost shvata u smislu opće definicije duhovnosti, koja je međusobno povezana s vrijednostima i etikom, te tako poprima dinamičan odnos uzajamnosti, svjesnosti i kreativnosti. Da bi se duhovnost i religioznost ispravno primijenile kao terapija, potrebna je valjana edukacija, kako o samim terminima, tako i o načinima na koji duhovnost i religioznost mogu pomoći, a u radu s ovisnicima pretpostavlja se kao imperativ.

2. Vjera kao model u tretmanu

Vjera je kao realnost i kao pojam mnogoznačna. Ako se objektivno sagledava, uvijek se misli na sadržaj religije (vjere), a to podrazumijeva teorijska objašnjenja date religije, obrede i moralno-etičke kodekse koji zasvođavaju prethodne sadržaje. Subjektivno promatrajući, vjera je čovjekov duhovni čin kojim on prihvata sadržaj određene religije (institucionalizirane vjere), a zavisno od toga kojoj se religiji pripada, različit će biti intenzitet, kao i različit kvalitet vjere. Kada se pojedinac već zatekne unutar datog okvira religije, njegov duhovni uzrast⁶, poimanje ili uvjerenje ovisi o tome da li se sadržaji slijede suštinski ili formalno.

Kao što logoterapija ne može i ne treba nadomjestiti psihoterapiju, nego je samo nadopuniti⁷, na sličan način vjera kao model nadopunjuje ostale u tretmanu ovisnosti. Duhovnost je čovjeku imanentna i bitno različita od njegovog psihičkog života, ali se u konačnici podrazumijeva njihova komplementarnost. Ukoliko se psihičko i duhovno poistovjećuju, osobito u vjeri, onda vjera prestaje biti "angažirana" vjera, a religioznost se reducira na puko poimanje – misaono ili psihičko doživljavanje vjere, koje priječi ulazak u svijet duhovnosti. Duhovnost kao takva je jedna i jedinstvena, a nadasve primarna u odnosu na psihičku i somatsku komponentu⁸, dok je vjera samo segment (unutarnje) duhovnosti. Raznolike ljudske "duhovne" tvorbe, kao što su umjetnost, nauka, filozofija, moral, običaj itd, neosporno potiču

6 Dorsman, Jerry, *Kako se zauvijek riješiti droge*, VBZ, Zagreb, 2002., str. 214. „Droge guše duhovni rast. Većina teških ovisnika duhovno je izgubljena sve vrijeme njihove narkomanske «karijere». Nije važno koliko vam je godina – čim počnete uzimati drogu u velikim količinama prestane rasti duhovno. Onog trenutka kad ostavite droge, iznova slijedi duhovni rast“.

7 Frankl, Viktor E., „Liječnik i duša“, *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 1993., str. 40.

8 Ivančić, Tomislav, „Ovisnost i sloboda“, *Teovizija*, Zagreb, 2000., str. 74.

iz svijeta duhovnosti, ali su bitno determinirani čovjekovom psihičkom ili misaonom komponentom koja odvodi u parcijalnost. Dok je nauči svojstvena parcijalnost, duhovnost sama po sebi podrazumijeva cjelinu, a kada se duhovnost u svojoj punini realizira na planu čovjeka, tada on dobiva uvid u cjelinu, a njegova parcijalna saznanja prerastaju u cjelovita saznanja o bilo kojem fenomenu. Najprikladniji put ili metod, ali ne i jedini, za prisutnost u svijetu duhovnosti (duh je svakako prisutan u čovjekovom biću) jeste tzv. "angažirana" vjera, a podrazumijeva raznolike angažmane, poput molitve, posta itd.

Postom se čovjek upravlja ka svom originalu koji pripada njegovoj duhovnoj dimenziji. Suštinski, post (ar. *sawm* – neovisnost) nije ljudska odlika, ali ovim aktom makar nakratko može kušati stanje istodobne ovisnosti i neovisnosti. Ovim religioznim aktom (lat. *religare* – povezati; lat. *religio* – veza, povezanost)⁹, dok boravi u domenu duha, jačanjem veze s Bogom i svijesti da je ovisan o Njemu, makar privremeno čovjek doživi stanje neovisnosti o psihofizičkoj dimenziji. Takovrsna svjesnost daje mu sposobnost nadziranja i kontroliranja tjelesne duše (*anima*) i njenog psihičkog ili misaonog života, kao i cjelokupne somatske komponente. Franklovim riječima rečeno, nadilaženjem psiho-somatske komponente ulazi se u prostore duha, koji je zapravo izvor svijesti i putem kojeg dobijamo saznanje o našoj potpunoj ovisnosti o Bogu. Osoba ovisna o psihoaktivnim supstancama aktom posta pronalazi "ogledalo" za svoju svjesnost, gdje se uvjerava u kojoj mjeri je podložna svojoj psihosomatskoj komponenti. Uzastopnim istraivanjem u stanjima koje podaruje post, ovisnik snagom vlastite volje postepeno uspijeva uspostavljati kontrolu nad vlastitim bićem, bez ičije pomoći.

Molitva je, bilo osobna ili zajednička, najrasprostranjenija religiozno motivirana aktivnost. U islamu, molitva je uvjetovana obrednim pranjem ili čišćenjem (abdest), a njen uticaj na psihosomatsku komponentu ogleda se u sljedećem: pojačava cirkulaciju i nadražljivost senzitivnih i motornih živaca i poprečnoprugaste muskulature, stimulira tijelo, smanjuje mišićni tonus, osvježava, reducira zamor, djeluje stimulatивно na centralni nervni sistem i psihi, izaziva osjećaj svježine itd.

Istinska molitva dotiče najintimnije slojeve duše, a sastoji se od tri bitna dijela: traženja

⁹ Knoblauch, Hubert, *Sociologija religije*, Demetra, Zagreb, 2004., str. 5

i pronalaženja sebe, kao početne faze molitve, svijesti o Božijoj blizini i prisutnosti te time izazvanih molitvenih osjećaja, misli i riječi.¹⁰ Dok se u postu angažira čitavo ljudsko biće da bi se ušlo u prostore duhovnosti i postigao efekat svjesnosti, molitva je stapanje čitavog ljudskog bića i njegovog "nestajanja" u Božijoj prisutnosti. To je najuzvišeniji doživljaj, jer se stupa u božansku "audijenciju", a duhovno "viđenje" i razgovor su neminovni. Iskustvo "ovdje i sada", koje zagovara geštalt teorija, upravo se u ovom aktu može najsnažnije doživjeti. Doživljaj božanske prisutnosti kod iskrenih ne jenjava ni nakon molitve, odnosno optrajava u vidu neprestane molitve ili dove (ar. *du'a* -zov, dozivanje, prizivanje, molitva, moljenje itd).¹¹

Redovno obavljanje molitve otklanja slabost, malodušnost, očaj, lijenost i odvraća od sramotnih i sumnjivih djela. Molitva uzdiže svijest, ojačava savjest, bistri umnu dimenziju, neutralizira unutarne konflikte, motivira na dobra i pozitivna djela, daje snagu da se vlada stvarima i situacijama, oslobađa ljudsku psihi od svih činilaca koji sprječavaju da se ispolje i razviju zdravi i pozitivni kvaliteti ličnosti. Zajednička molitva razvija osjećanje skromnosti, jednakosti i ravnopravnosti s drugima, jača samopouzdanje i povjerenje u ljude oko sebe. Otklanjajući izoliranost, osamljenost i društvenu otuđenost, zajednička molitva stvara zdrav društveni milje i jača socijalnu svijest. U terapijskoj zajednici ova dva vida religioznosti - molitva i post, najdjelotvorniji su i za ovakve ambijentalne prilike najprihvatljiviji. Iskustvo govori a istraživanja potvrđuju da vjerski obredi:

- dovode do psihofizičke relaksacije,
- oslobađaju od napetosti, anksioznosti, fobije i depresivnosti,
- razvijaju samopoštovanje i pomažu u prihvatjanju vlastite ličnosti,
- discipliniraju i jačaju voljnu, emocionalnu i kognitivnu komponentu,
- razvijaju koncentraciju i pažnju,
- jačaju grupnu interakciju i osposobljavaju jedinku za timski rad,
- olakšavaju usklađivanje zahtjeva super-ega sa realnošću,
- podstiču individualno sazrijevanje,
- oživljavaju unutarnji dijalog,
- razvijaju socijalnu svijest,

¹⁰ Čorić, Šimun Šito, *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 52.

¹¹ Laszlo, Ervin, *Znanost i akašičko polje: integralna teorija svega*, V.B.Z. d.o.o., Zagreb, 2008., str. 50.

- pomažu prilagođavanju grupnim standardima i vrijednostima itd.¹²

Da to ne bi bila samo puka, ogoljela i “netriježnena” vjera, ona se mora “odjenuti” kognitivnom komponentom, a čine je raznolika stručna predavanja, štiva iz stručne literature, razgovori, savjetovanja i druženja. Bihevioralnu komponentu u takovrsnom miljeu nemoguće je realizirati do zadovoljavajućeg nivoa bez

12 Pajević, Izet; Sinanović, Osman; Hasanović, Mevludin; „Religioznost kao faktor psihičke stabilnosti“, Zbornik radova, *Vjera i zdravlje*, ZAKLADA BISKUP JOSIP LANG, ZAGREB, 2005., str. 160.

stručne pomoći psihologa i socijalnog radnika¹³. Njihova stručna pomoć u ovom segmentu prevashodno se ogleda u njihovoj sposobnosti da plodove religioznog tretmana kod rezidenta vješto pretoče u svjetovne smjernice djelovanja – u socijalno prihvatljivo ponašanje. Na ovaj način samo se potvrđuje ranije izrečen stav – nauka ima već pripremljen kategorijalno pojmovni sistem, ali i sposobnost da duhovne plodove pretoči u konkretne rezultate ili pokazatelje.

13 Termiz, Dževad, *Teorija nauke o socijalnom radu*, Grafit, 2005, str. 162.

Summary الموجز

SPIRITUALITY AND SOCIAL WORK

الإيمان والعمل الاجتماعي

Sulejman BUGARI

سليمان بوغاري

This article offers a theoretical and critical evaluation of dominant approaches to the practical application of spirituality and religion in the field of social work. In this sense the author suggests a synergy and complementary utilization of both intellectual and spiritual resources. Empirical data show that application of, in this case Islamic ritual (salah, fasting), can be useful in curing addiction to drugs or alcohol, thus indicating that the spirituality is an essential factor in successful rehabilitation and re-socialisation of an individual. Success of such therapy in great deal depends upon understanding and solving the moral identity of a person.

Key words: social work, psychoactive substances, therapy, addicts, morality, spirituality, religiousness.

يعالج المقال نظريا ونقديا المقاربات السائدة في التطبيق العملي للإيمان والالتزام الديني في العمل الاجتماعي. وضمن هذا المفهوم، يدافع الكاتب عن التأزر والتكامل في اعتماد المضامين الفكرية والإيمانية وتطبيقها المتزامن. إن المؤشرات التجريبية لتطبيق الأحكام الإسلامية (كالصلاة والصوم) في مركز علاج المدمنين على المخدرات والمسكرات، تدعم النظرية القائلة إن الالتزام الديني عامل لا يمكن الاستغناء عنه في سبيل نجاح إعادة تأهيل الأفراد وانخراطهم الناجع في المجتمع، ويعتمد نجاح التأثير العلاجي على فهم المشكلة الأخلاقية للشخصية وحلها.

الكلمات الرئيسية: العمل الاجتماعي، المواد المخدرة والمسكرات، العلاج، المدمنون، الأخلاق، الإيمان، الالتزام الديني.